

پنجمین نشست از سلسله نشست‌های چشم انداز آینده ایران

مرکز پژوهش‌های
توسعه و آینده‌نگری
Center for Development Researches and Foresight
www.cdrf.ir

پنجمین نشست از سلسله نشست‌های
چشم‌انداز آینده ایران
۱۹۴
یکصد و نود و چهارمین
نشست علمی - تخصصی

چشم‌انداز تحولات جمعیتی
و جامعه شهری

شنبه ۸ دی‌ماه ۱۴۰۳
ساعت ۸:۳۰ الی ۱۰:۳۰
تلفن: ۰۲۱-۸۸۸۸۸۸۸۸
<http://connect.mporg.ir/cdrf>

سخنران
رسول صادقی
عضو هیئت علمی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران

مدیر علمی
علی آقامحمدی
رئیس گروه اقتصاد، دفتر علوم نظامی و راهبردی
موسسه عالی پژوهش‌های تخصصی اقتصاد نظامی

سخنران
حسین ابراهیمی چاچرمی
مسئول دفتر و نماینده علمی شهری
رئیس پژوهش‌های توسعه، مطالعات و تحولات اجتماعی

روند و چشم انداز تحولات جمعیتی کشور:

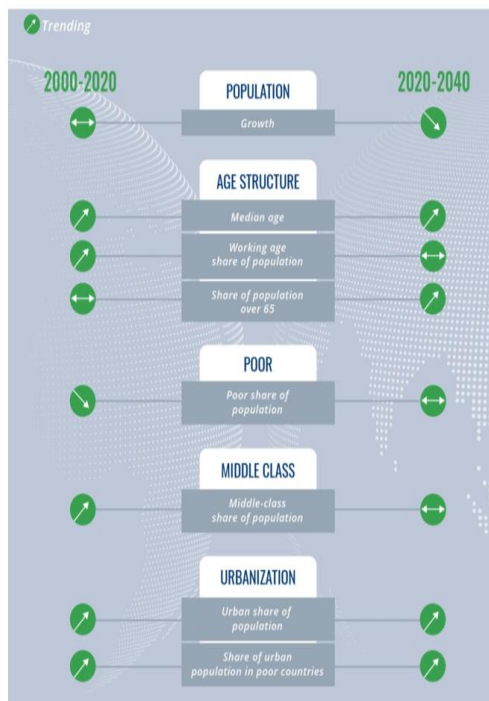
از برون‌پاشی تا درون‌پاشی جمعیت

رسول صادقی
دانشیار جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران

مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری
۸ دی ۱۴۰۳

روندهای جهانی جمعیت تا ۲۰۴۰

پیام های کلیدی:

کاهش رشد جمعیت و افزایش میانگین سنی جهانی فرصت‌های اقتصادی بالقوه‌ای را برای برخی از اقتصادهای در حال توسعه ایجاد می‌کند، اما سالمندی و کاهش سریع جمعیت بر رشد اقتصادی برخی از اقتصادهای توسعه‌یافته و چین تأثیر منفی خواهد گذاشت.

کشورهای نسبتاً فقیر در آفریقای جنوب صحرا و آسیای جنوبی تقریباً تمام رشد جمعیت جهانی را در طی دو دهه آینده تشکیل خواهند داد و همزمان به سرعت شهرنشینی خواهند کرد، احتمالاً ظرفیت آن‌ها برای فراهم کردن زیرساخت و سیستم‌های آموزشی لازم برای بهره‌برداری کامل از ظرفیت رشد اقتصادی خود را بیش از حد بیشتر خواهد کرد.

در طی دو دهه آینده، تغییرات جمعیتی و انگیزه‌های اقتصادی احتمالاً فشار مهاجرت از کشورهای در حال توسعه را افزایش خواهد داد، اصولاً به کشورهای در حال سالمندی و توسعه یافته وارد خواهند شد.

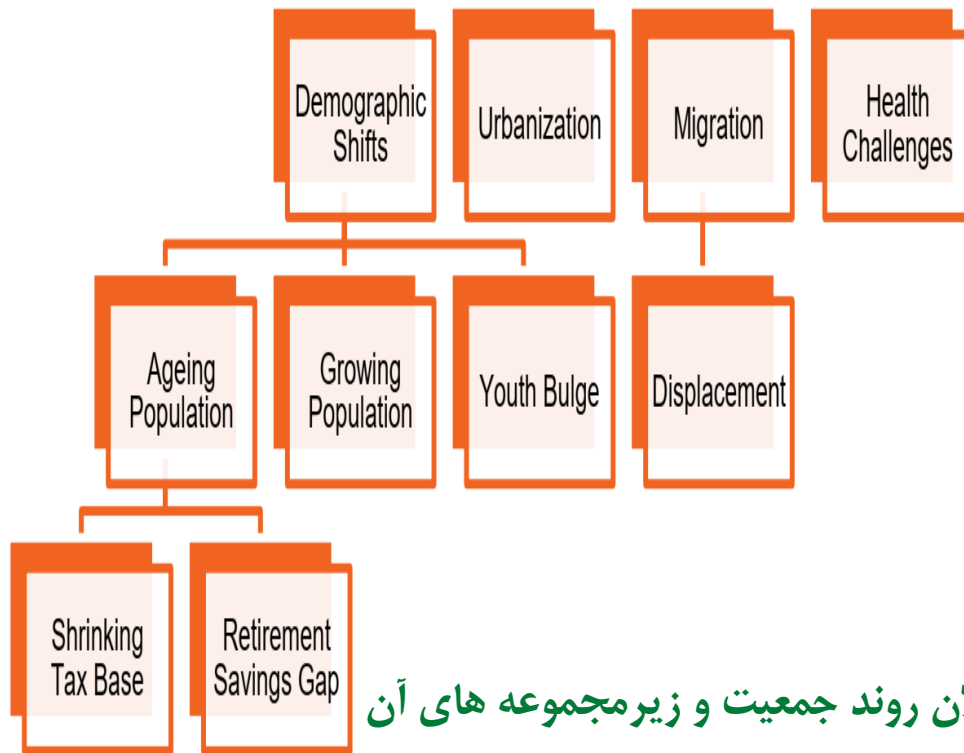
تضاد و اختلافات اقلیمی این روندهای کلی مهاجرت را تشدید خواهد کرد.

این روندهای جمعیتی و توسعه انسانی فشار زیادی بر دولت‌ها برای افزایش سرمایه‌گذاری عمومی و کنترل مهاجرت ایجاد خواهد کرد، احتمالاً بی‌ثباتی در برخی از کشورها تقویت خواهد کرد، و به برنامه‌های سازمان‌های بین‌المللی توسعه که از قبل تحت فشار قرار گرفته اند، بیفزاید.

❖ مطمئن ترین روندها در طول ۲۰ سال آینده، تغییرات جمعیتی است، زیرا **رشد جمعیت جهانی کاهش می یابد و جهان به سرعت سالمند می شود**. برخی از اقتصادهای توسعه یافته و نوظهور، از جمله در اروپا و شرق آسیا، با **کاهش جمعیت** مواجه خواهند شد که بر رشد اقتصادی آنها تاثیر می گذارد. در مقابل، برخی از کشورهای در حال توسعه در آمریکای لاتین، آسیای جنوبی، و خاورمیانه و شمال آفریقا از **جمعیت در سنین فعالیت بیشتری بهره می‌برند** و اگر همراه با بهبود زیرساخت‌ها و مهارت‌ها باشد، فرصت‌هایی برای **سود جمعیتی و رشد اقتصادی** ارائه می‌دهند

کلان روند جمعیت در ایران: از برون پاشی تا درون پاشی

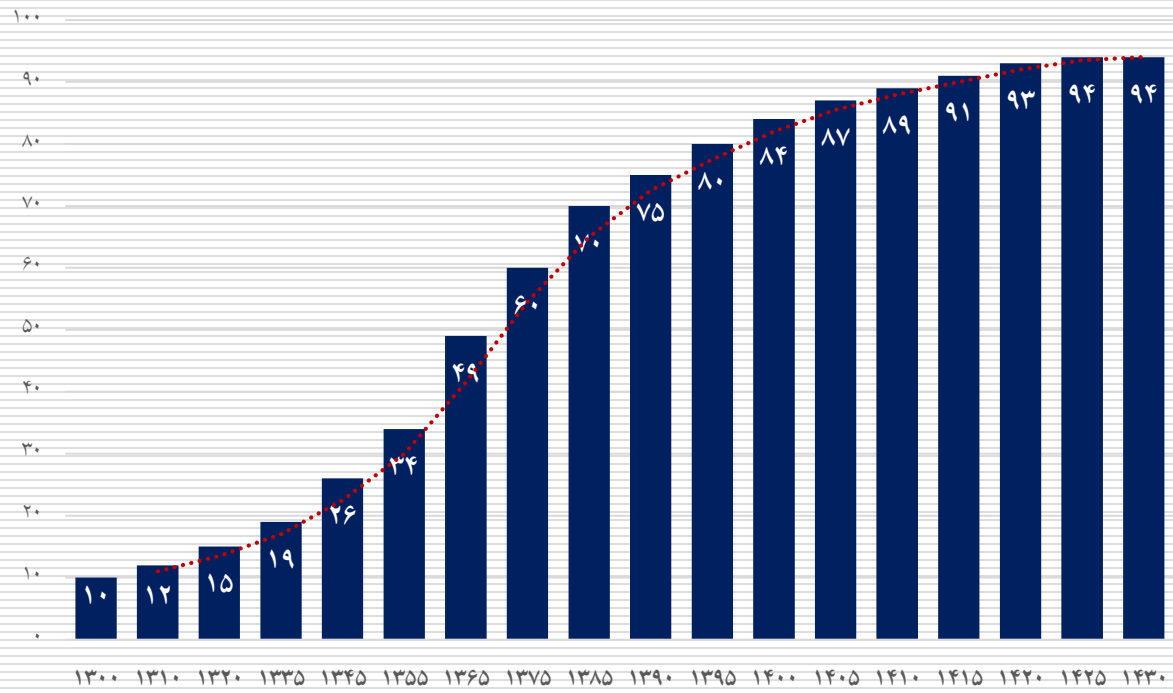
کلان روند جمعیت و زیرمجموعه های آن

قرن ۱۴ هـ ش (برون پاشی):

- ❖ باروری بالا
- ❖ رشد بالای جمعیت
- ❖ تورم جوانی
- ❖ سیاست کنترل جمعیت

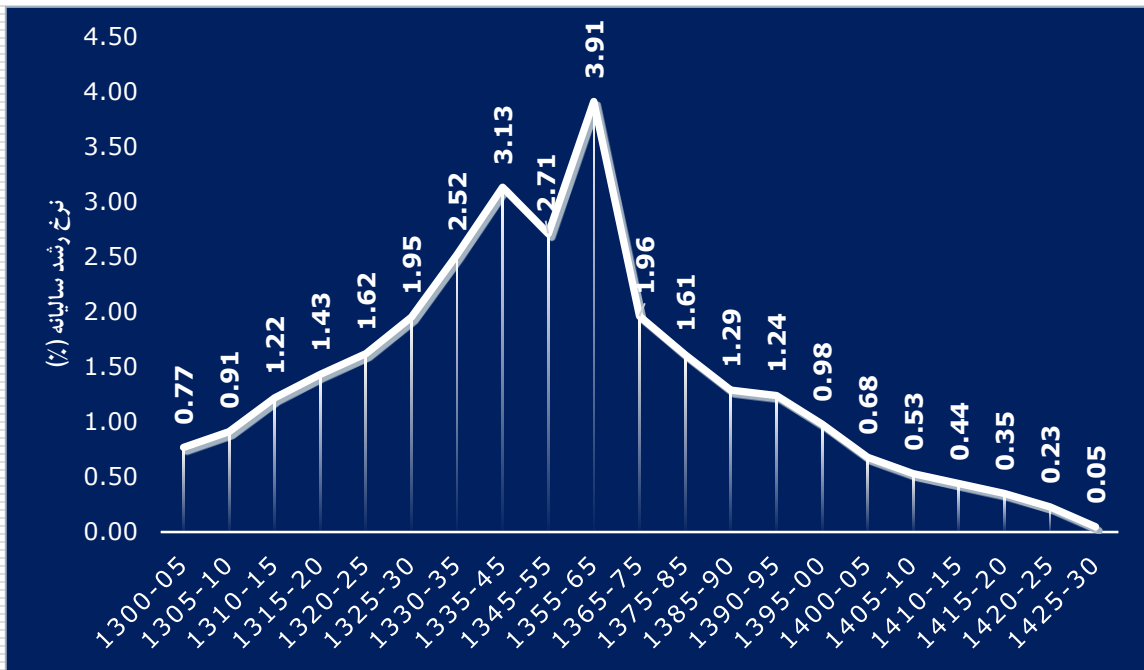
قرن ۱۵ هـ ش (درون پاشی):

- ❖ باروری پایین
- ❖ رشد پایین / منفی جمعیت
- ❖ سالخوردگی جمعیت
- ❖ سیاست افزایش جمعیت

روند افزایشی و رشد شتابان جمعیت ایران در قرن ۱۴ هـ ش

اما

روند کاهشی و رشد منفی جمعیت ایران در قرن ۱۵ هـ ش

پیش بینی ۱۴۰۰-۱۴۳۰ با فرض تداوم سطح باروری سال ۱۴۰۰ (TFR=1.7)

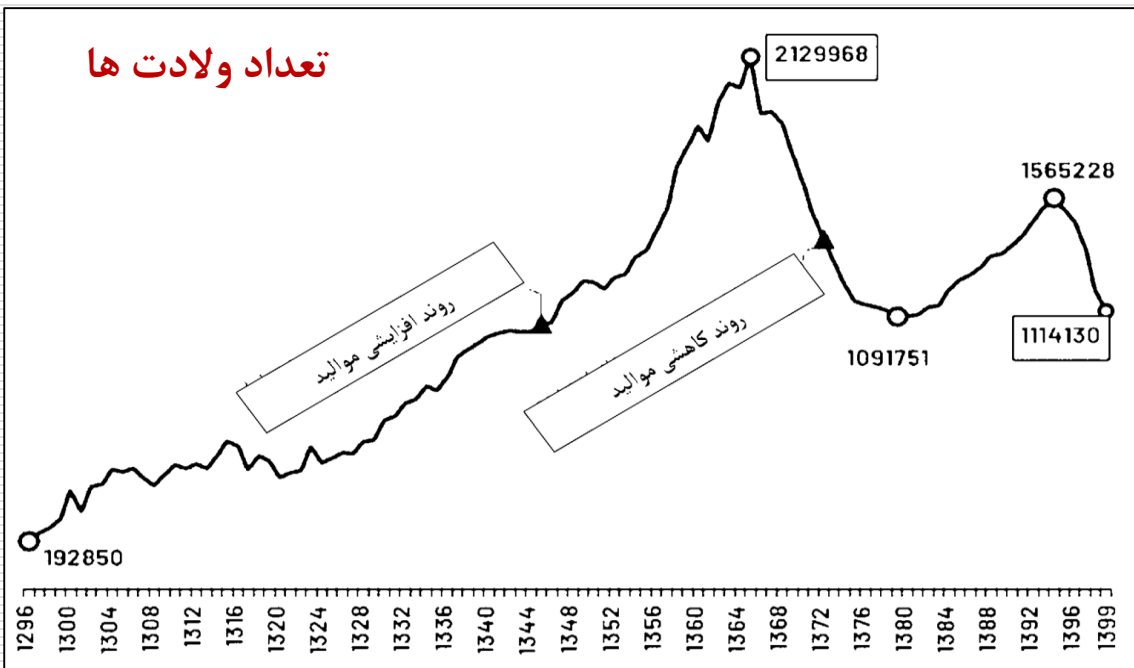
مسائل و پیشران های کلیدی جمعیت ایران در چشم انداز ۱۴۲۵

□ تداوم باروری پایین، اثربخشی سیاست ها؟

□ افزایش مهاجرت های داخلی و بین المللی

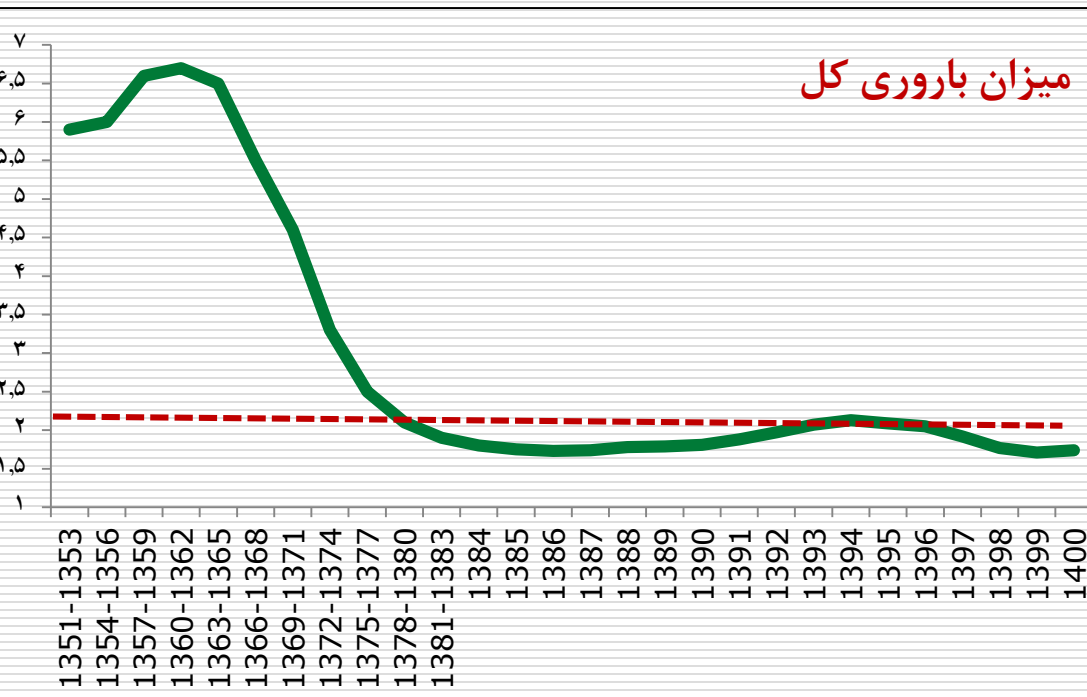
□ تغییرات ساختار سنی جمعیت: از پنجره جمعیتی
تا سالخوردگی جمعیت

تعداد ولادت ها

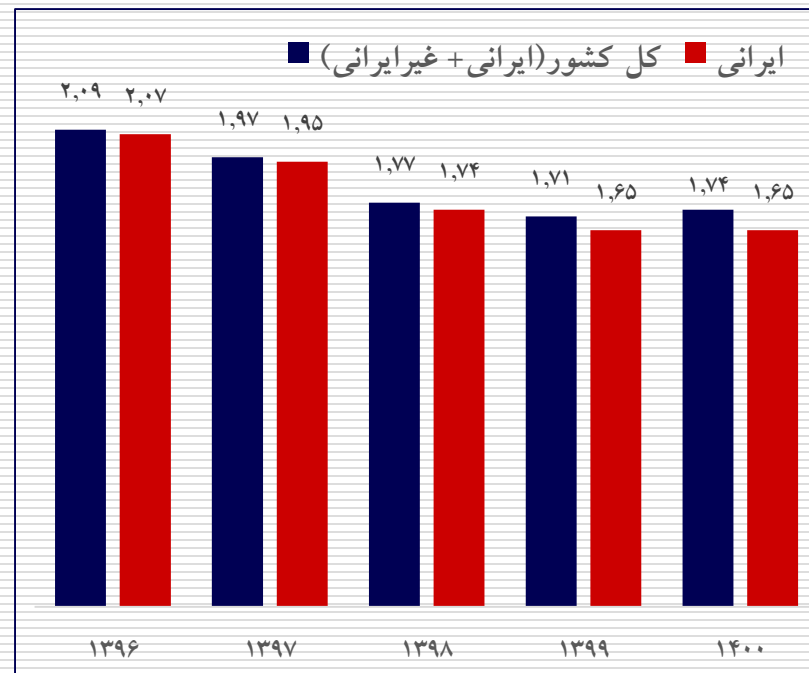

تداوم چالش باروری پایین در کشور

میزان باروری کل در سالهای اخیر

میزان باروری کل

باروری پایین، مسئله سیاستی قرن ۱۵ و اثربخشی سیاست ها؟

سیاست های موفق اثر بخش	سیاست های موفق و اثر بخش
سیاست های موردی	بسته های سیاستی
بی ثباتی سیاستی و مالی	ثبات سیاستی و مالی
سیاست های صریح (مستقیم)	سیاست های ضمنی (غیرمستقیم)
ناسازگاری سیاستی با سایر قوانین و سیاست ها	سازگاری سیاستی با سایر قوانین و سیاست ها
بی هدفی سیاستی	هدف گذاری سیاستی
مبتنی بر اجبار	مبتنی بر حمایت
بی اعتمادی اجتماعی و نهادی	اعتماد اجتماعی و نهادی
عدم پذیرش اجتماعی	پذیرش اجتماعی
از بالا به پایین (مبتنی بر آمال سیاستمداران)	از پایین به بالا (مبتنی بر موانع تحقق باروری)

□ باروری پایین به عنوان یک مسئله اجتماعی - جمعیتی، تبدیل به یکی موضوعات سیاستی در قرن ۱۵_هـ در کشور شده است.

□ نگرانی های اقتصادی، جمعیتی (کاهش جمعیت و سالخوردگی)، ژئوپلیتیکی و هویتی (هویت ملی) منجر به اجرای سیاستهای پروتائلیستی (افزایش باروری) چالش های فراروی موفقیت سیاست ها (قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت):

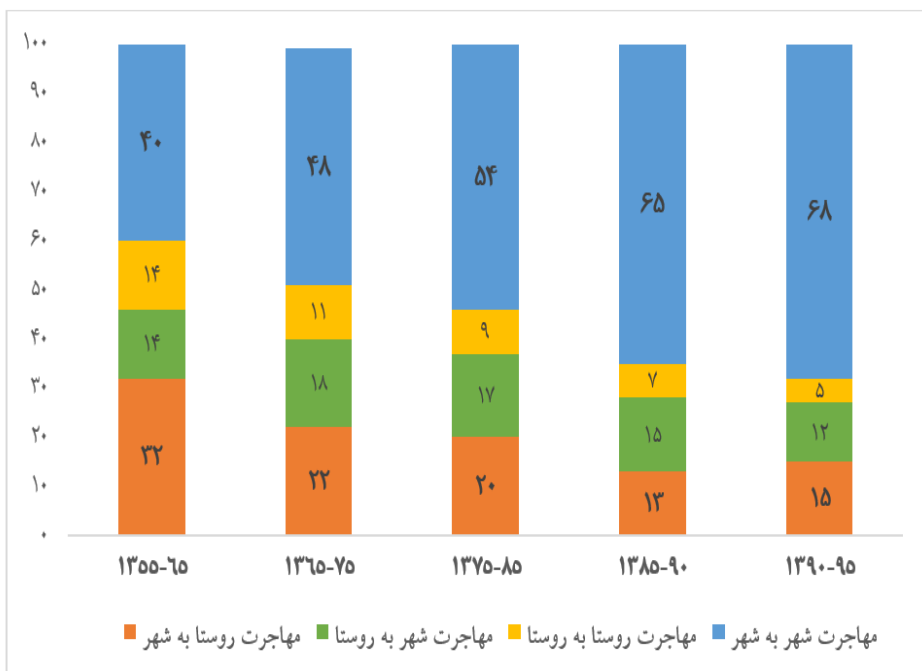
➤ مشکلات اقتصادی طولانی مدت

➤ تغییرات فرهنگی

➤ احساس ناامیدی در جوانان

➤ ناکارآمدی سیاست ها

افزایش جریان‌های مهاجرتی بین شهری و بین استانی

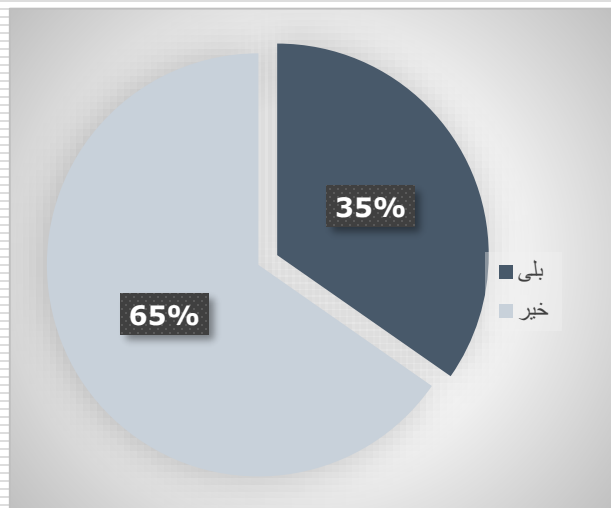

مهاجرت و جابجایی سالانه یک میلیون نفر در داخل کشور در دهه اخیر

افزایش مهاجرت‌های بین شهری (۷۰ درصد)

افزایش تمایل مهاجرت‌های بین شهری

افزایش مهاجرت‌ها در فاصله‌های جغرافیای دورتر؛ بین استانی به ۵۰ درصد

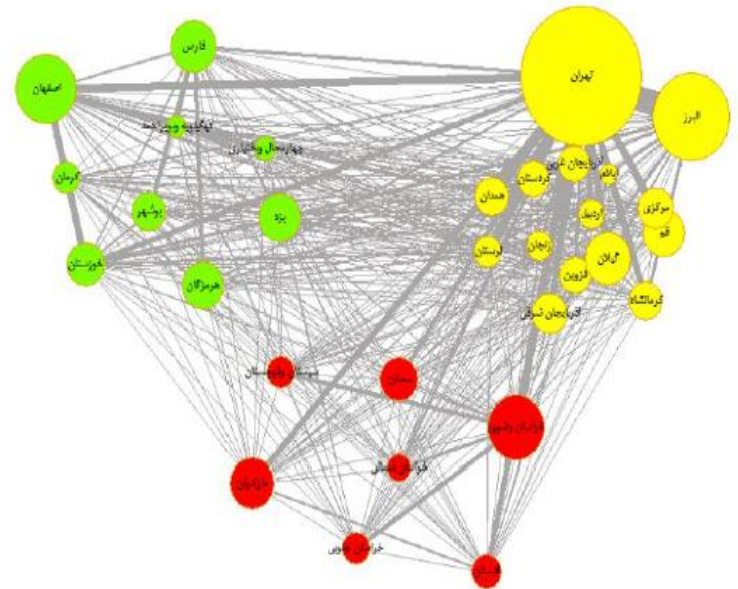
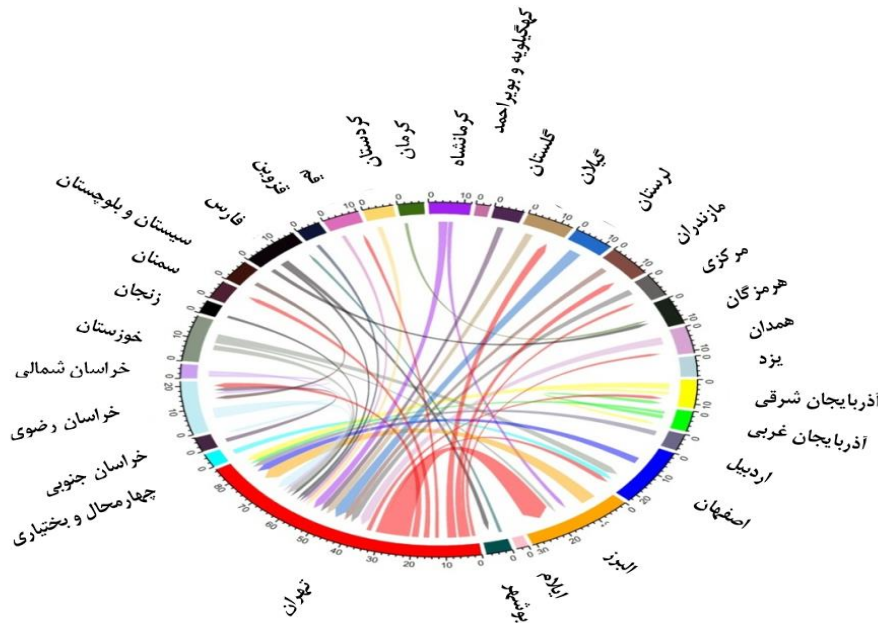
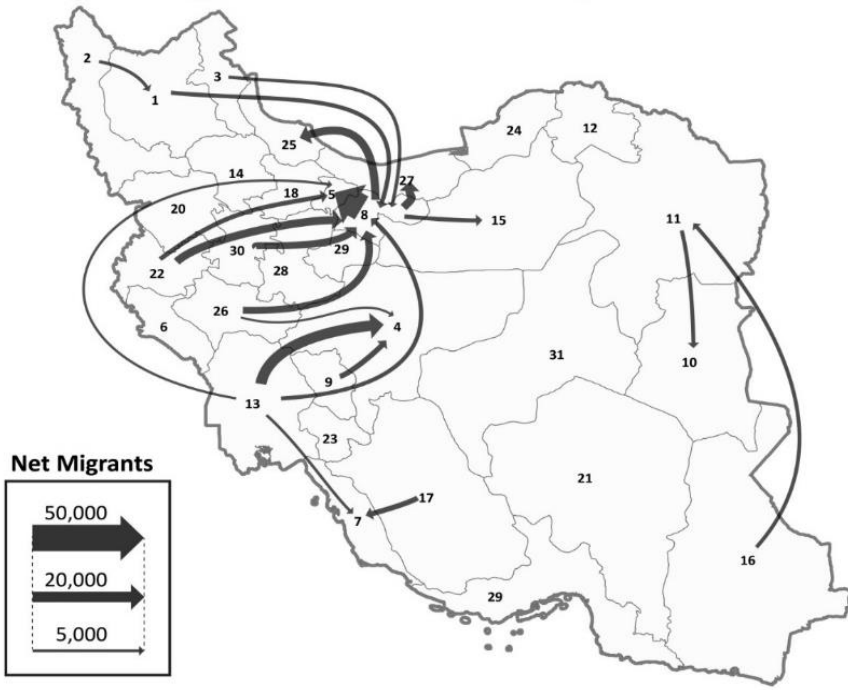

تمایل به مهاجرت بین شهری، ۱۳۹۵

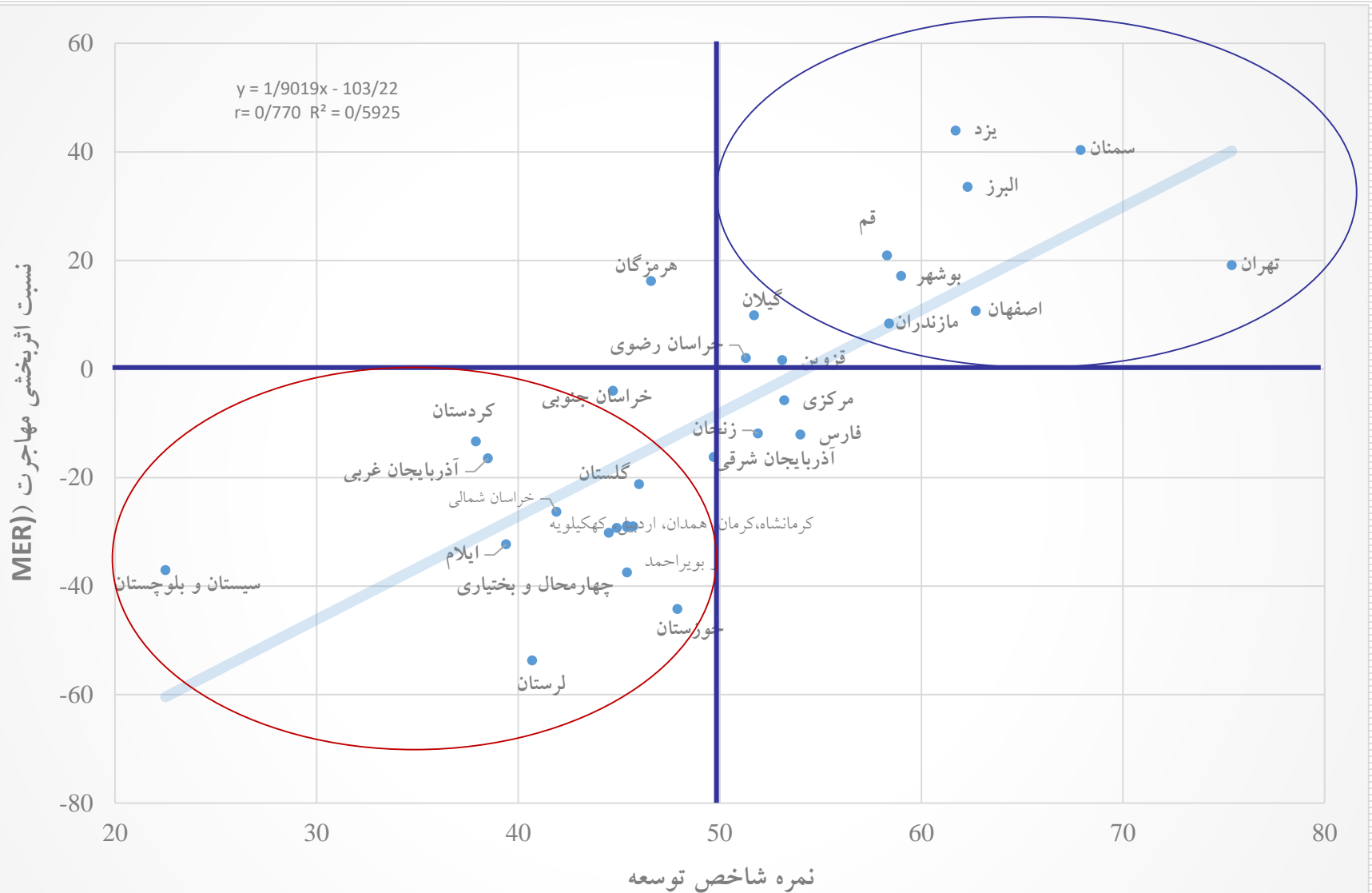
افزایش جریانات مهاجرتی به استان تهران

□ در دوره ۹۵-۱۳۹۰ یک چهارم (۲۵ درصد- یا ۵۲۰ هزار نفر) مهاجران بین استانی به استان تهران وارد شده‌اند به ویژه از استان های غرب کشور

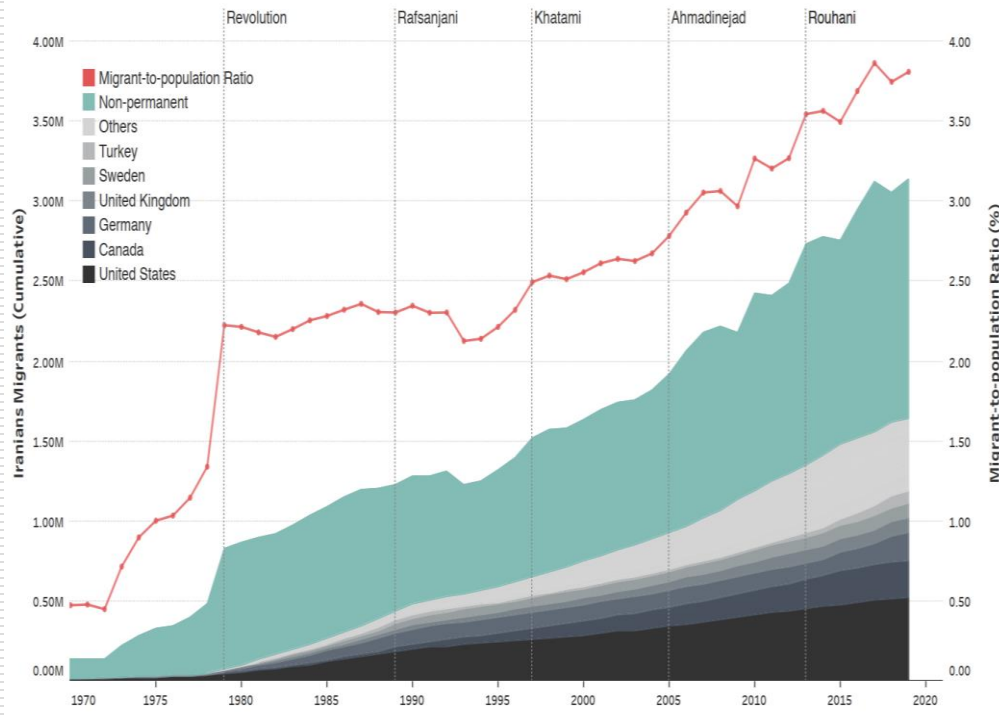
□ حاشیه نشینی و پیرامونی شدن مفرط تهران

توسعه نابرابر و مهاجرت

افزایش مهاجرت بین‌المللی از کشور

❖ افزایش روند و تعداد مهاجران ایرانی به خارج از کشور

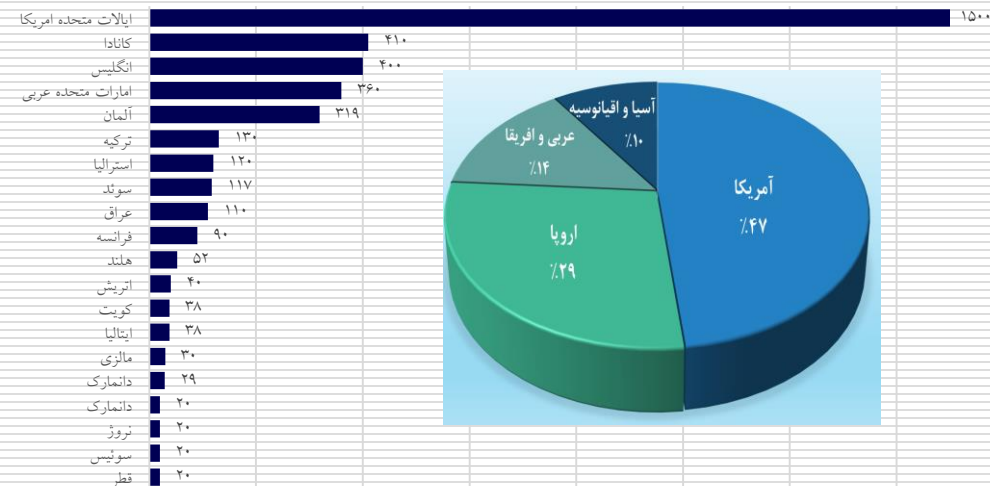
❖ برآورد دبیرخانه شورای عالی امور ایرانیان خارج از کشور حکایت از تعداد ۴ میلیون ایرانی مهاجر در خارج از کشور در سال ۱۳۹۹ و ۵.۲ میلیون نفری در سال ۱۴۰۲

❖ حدود دوپنجم مهاجران ایرانی در کشور ایالات متحده امریکا هستند. این کشور به همراه کانادا، حدود نیمی از مهاجران ایرانی را در خود جای داده است.

❖ مهاجرت با سطح مهارت بالا: حدود نیمی از تعداد کل مهاجران ایرانی را افراد تحصیلکرده دانشگاهی تشکیل می‌دهند.

❖ بیشترین رشد افزایش تعداد مهاجران وارد شده به حوزه OECD در سال ۲۰۲۱

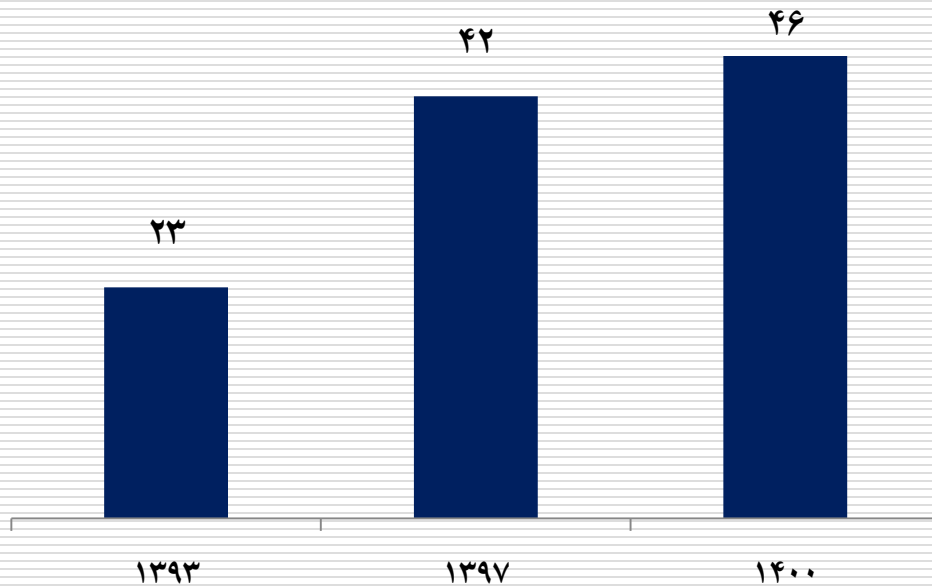
تعداد (تجمعی) و نسبت مهاجران ایرانی در خارج از کشور، ۱۳۵۰-۱۳۹۹

تعداد ایرانیان در خارج از کشور به تفکیک کشور میزبان (تعداد به هزار نفر)، ۱۳۹۹

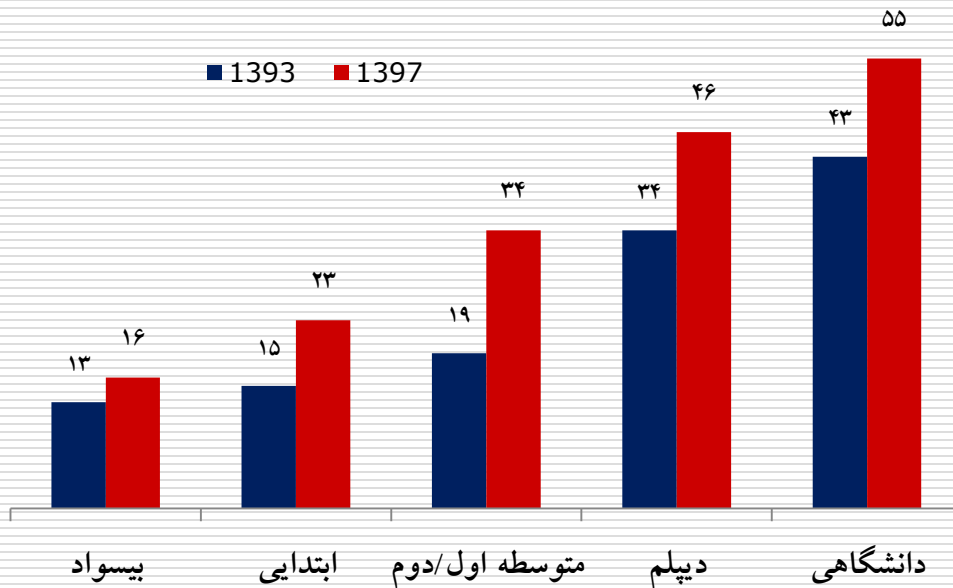
افزایش میل به مهاجرت

❖ یکی دیگر از ابعاد چالشی مهاجرت در سالهای اخیر، افزایش میل به مهاجرت از کشور است.

%افزایش میل به مهاجرت از کشور در صورت فراهم شدن فرصت (+۱۸)

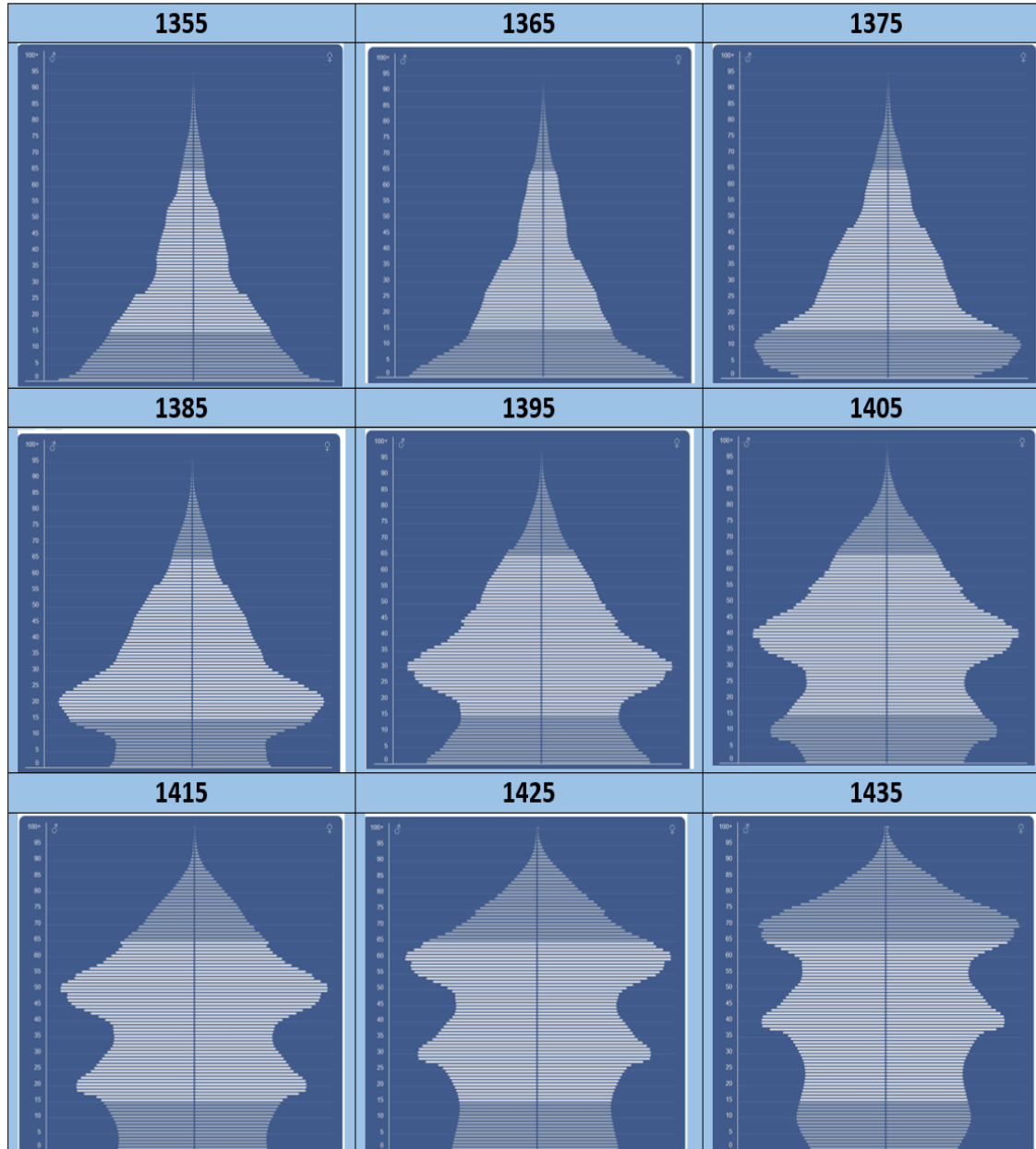
❖ افزایش میل به مهاجرت خصوصاً در میان افراد تحصیل کرده (بر اساس مدل آرزو-توانمندی) به دلیل اینکه این افراد توانایی و شرایط مناسبتری برای جابجایی و مهاجرت دارند، ممکن است با احتمال خیلی بیشتری به ترک وطن منجر گردد

%میل به مهاجرت زیاد در میان افراد تحصیلکرده دانشگاهی (+۱۸)

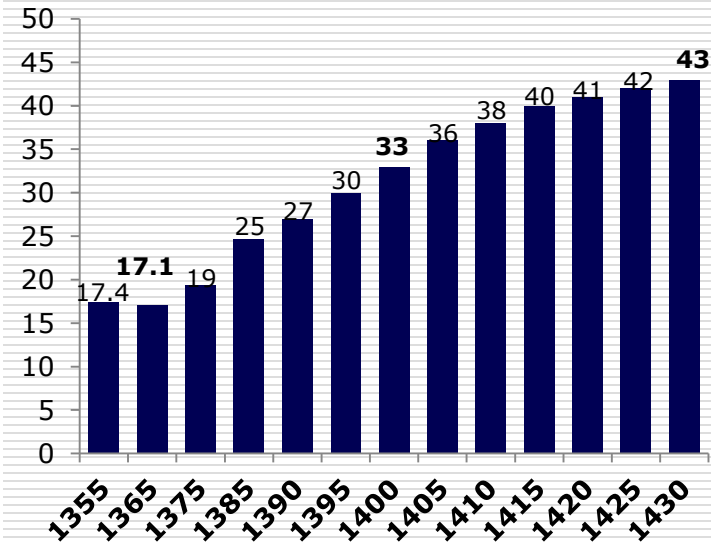
منبع: بر اساس پیمایش ملی سرمایه اجتماعی، ۱۳۹۳ و ۱۳۹۷

تغییرات ساختار سنی جمعیت در ایران

افزایش میانه سنی جمعیت کشور، از ۳۳ به ۴۳ سال

میانه سنی جمعیت

پنجره جمعیتی، طول مدت و زمانبندی آن در کشور

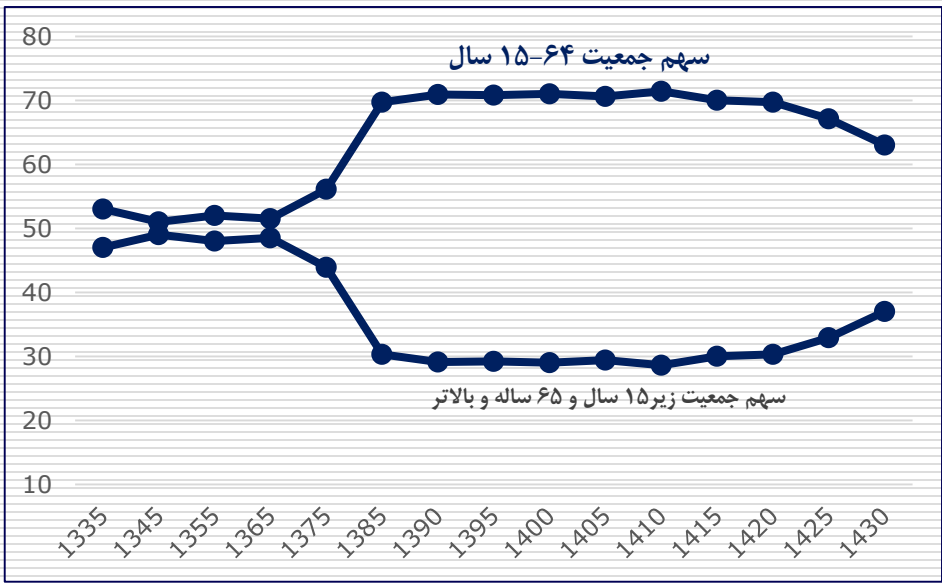
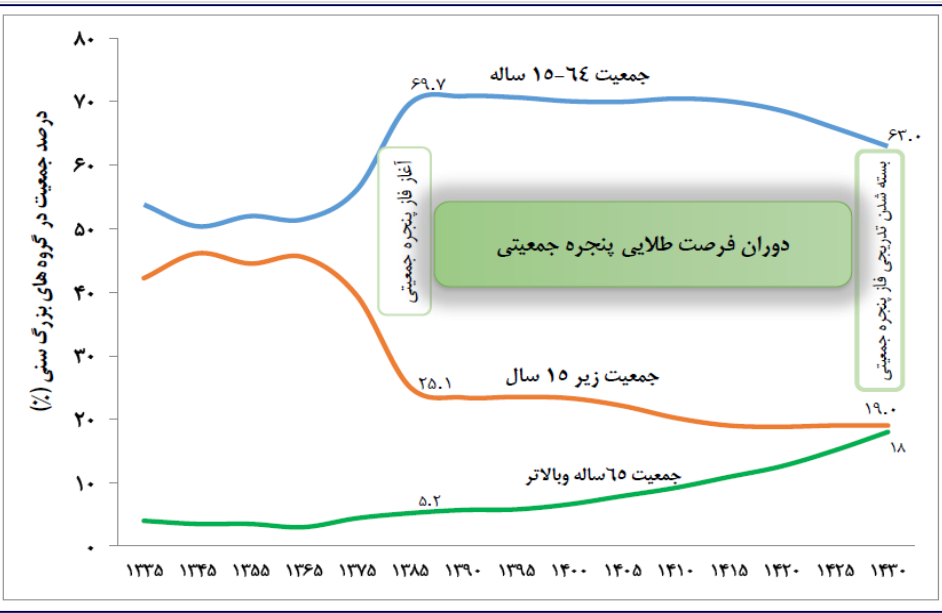
□ آغاز فاز پنجره جمعیتی از ۱۳۸۵

□ زمان بسته شدن پنجره جمعیتی: ۱۴۲۵

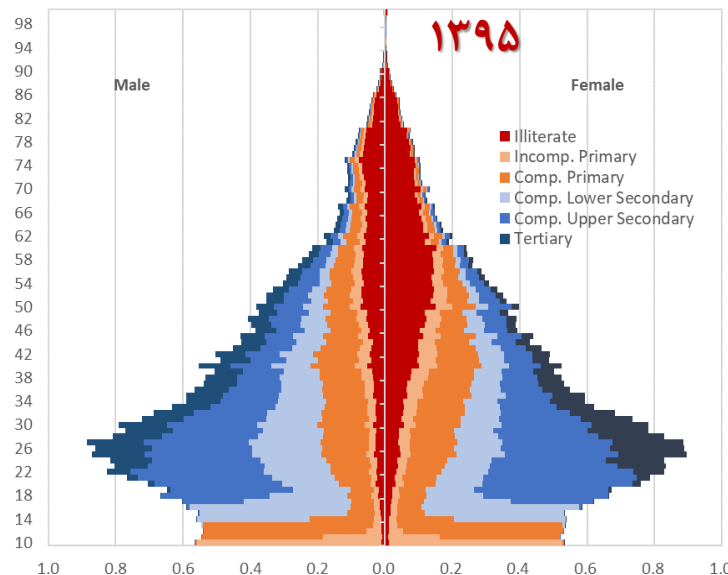
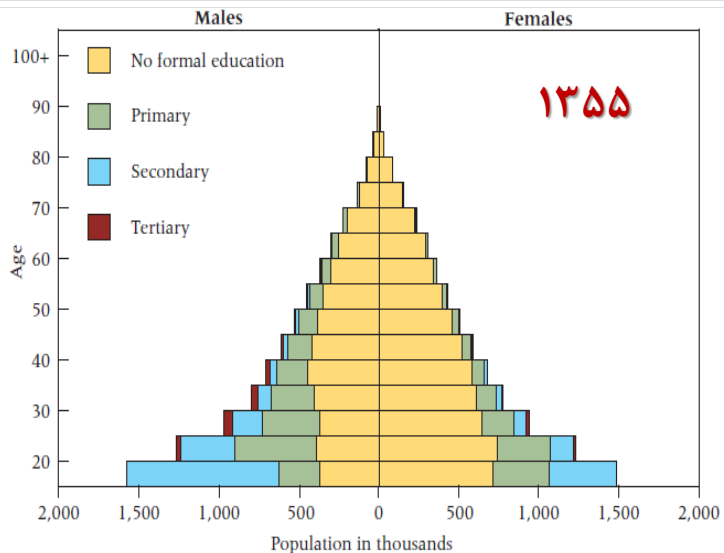
□ زمان سپری شده: ۱۸ سال

□ زمان باقی مانده: ۲۲ سال

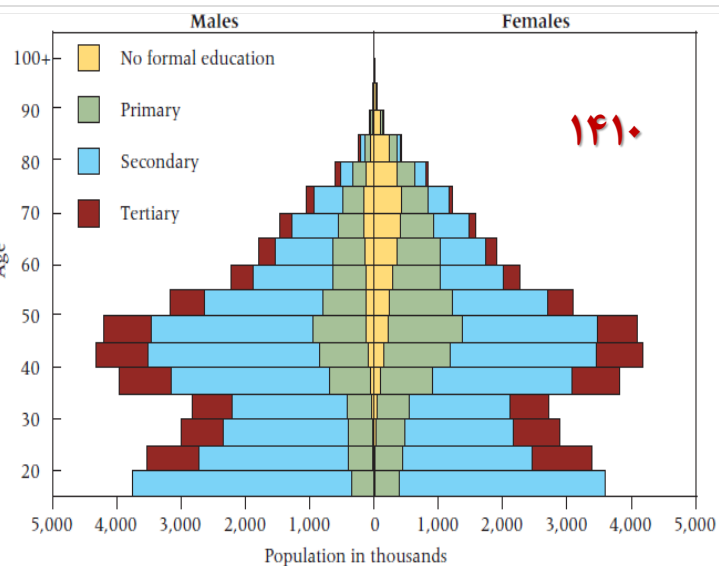
□ در صورت سیاستگذاری مناسب و حکمرانی خوب پنجره جمعیتی "فرصتی طلایی برای توسعه" در کشور است، در غیر اینصورت، تهدید و چالش می باشد.

سرمایه انسانی: پنجره جمعیتی-تحصیلی

"ایران از نظر ظرفیتهای استفاده نشده طبیعی و انسانی در رتبهی اول جهان است" (بیانیه گام دوم انقلاب)

جمعیت در سنین فعالیت

متوسط سالهای تحصیل

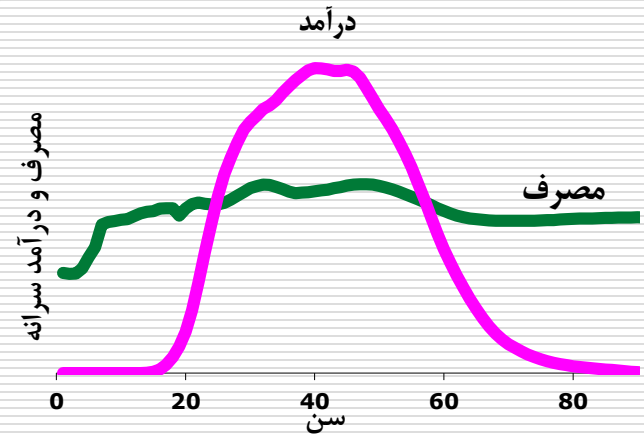
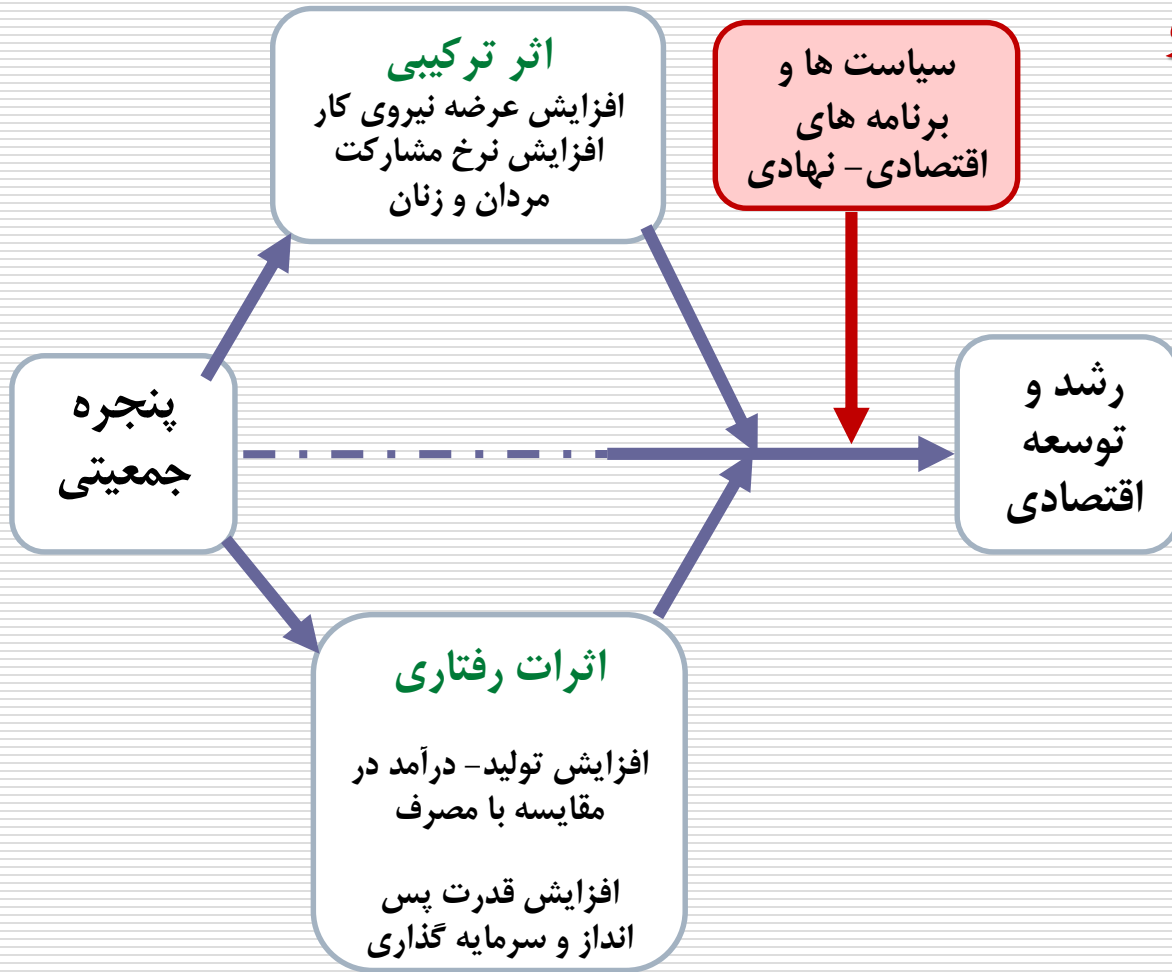

سرمایه انسانی

- رتبه ۱۷ جمعیت
- رتبه ۱۲ سرمایه انسانی

عدم استفاده از ظرفیت پنجره جمعیتی

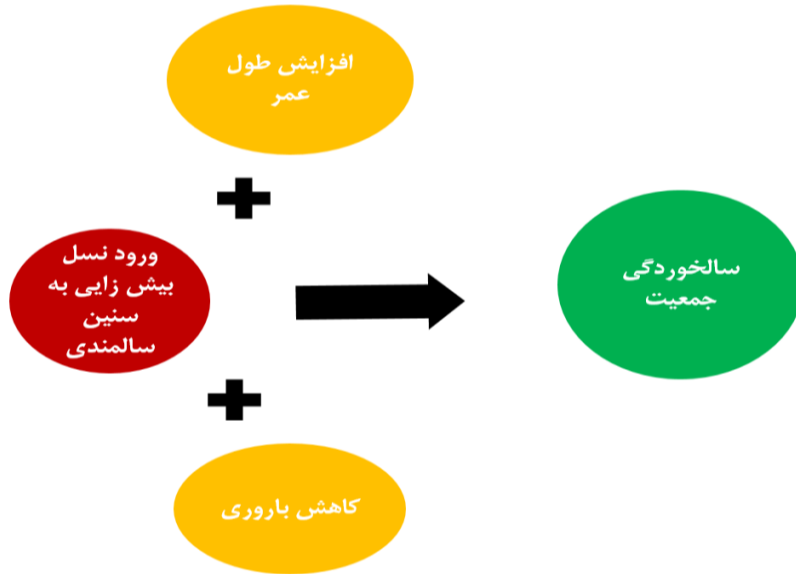
مکانیزم های اثرگذاری پنجره جمعیتی بر رشد و توسعه اقتصادی

مدل چرخه زندگی اقتصادی

❖ صرف ورود به فاز پنجره جمعیتی نمی تواند رشد و توسعه اقتصادی کشور را رقم زند، بلکه یک سری عوامل بینابین در تبدیل سود جمعیتی به سود اقتصادی دخیل اند. در این میان آنچه بیش از همه اهمیت پیدا می کند، نقش سیاست ها و برنامه های اقتصادی و نهادی برای بهره برداری از ظرفیت های پنجره جمعیتی است.

سالخوردگی جمعیت

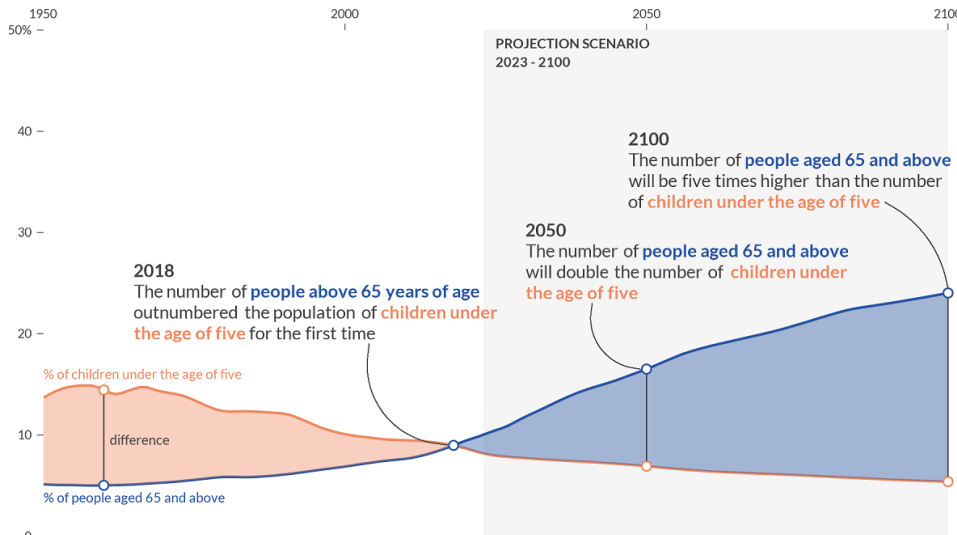
سالخوردگی جمعیت، جانشینی نسل‌های کم‌جمعیت سالمندان توسط نسل‌های جوان‌تری است که چون در دوره باروری بالا به دنیا آمده و در مراحل مختلف زندگی (کودکی، جوانی، و بزرگسالی قبل از سالمندی) نیز از شانس بیشتری برای زنده ماندن برخوردار بوده‌اند، پرجمعیت بوده و نتیجه این جانشینی، افزایش جمعیت سالمندان است.

سالخوردگی جمعیت برای اولین بار در جهان، در اروپا در قرن بیستم سالخوردگی جمعیت فراگیر، در قرن بیست و یکم

برای اولین بار در سال ۲۰۱۸: فزونی تعداد ۶۵ سال و بالاتر از کمتر از پنج ساله‌ها. تا سال ۲۰۵۰ بیش از دو برابر شدن ۶۵ ساله‌ها نسبت به کودکان زیر ۵ سال از دست دادن فرصت پنجره جمعیتی منجر به ایجاد چالش‌های جدی در دوران سالخوردگی جمعیت می‌شود

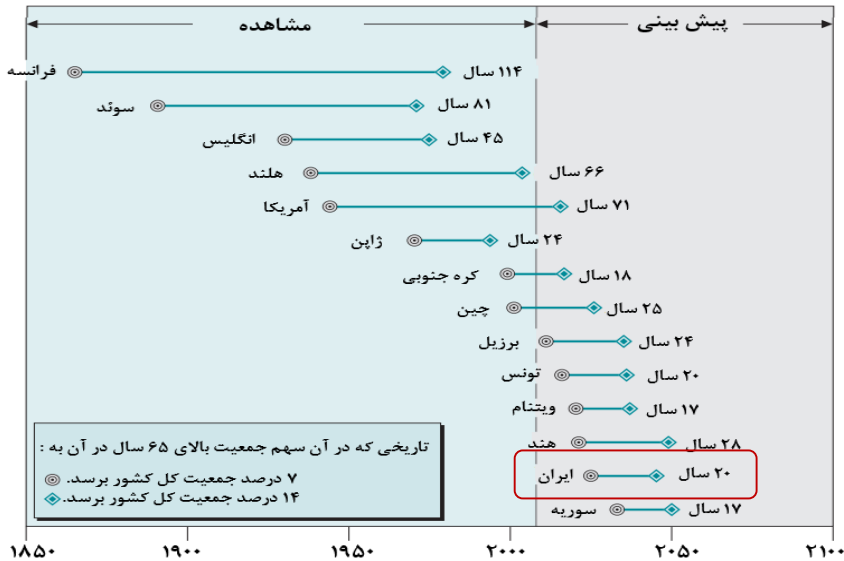
The world's population is aging

Global population share of **children under the age of five** versus the global population of **people over the age of 65**

Visualization: Pablo Alvarez | Source: United Nations World Population Prospects (2022) (via OurWorldInData.org)

شیب تند سالمندی جمعیت در ایران

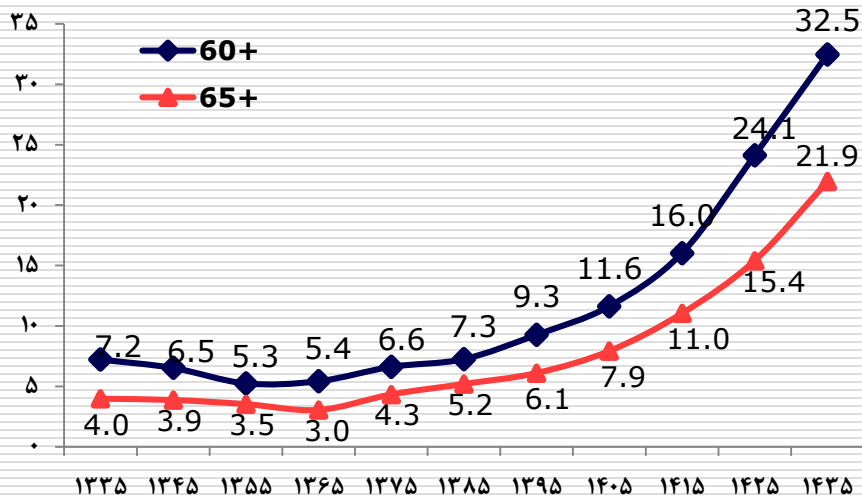
❖ سرعت زیاد و در زمان کوتاه سالمندی جمعیت در ایران

❖ ایران در حال سالخوردگی society (Ageing society)
 (بین ۷ تا ۱۴ درصد سهم سالمندان ۶۵ ساله و بیشتر): ۱۴۰۰ تا ۱۴۲۰

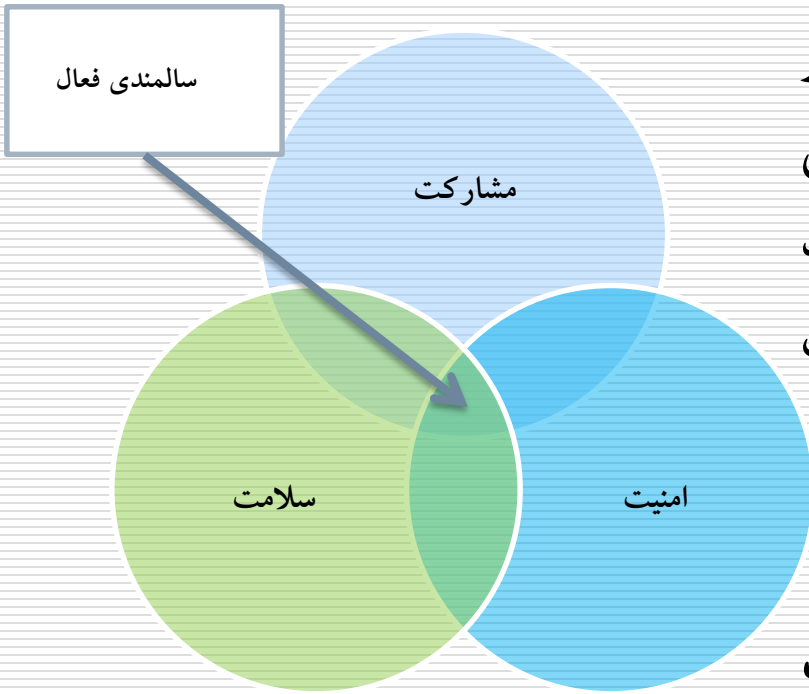
❖ ایران بعنوان جامعه سالخورده Aged society
 (بین ۱۵ تا ۲۱ درصد سهم سالمندان ۶۵ ساله و بیشتر): ۱۴۲۰ تا ۱۴۳۵

❖ ایران بعنوان جامعه فرا-سالخورده Hyper-aged society
 (بیشتر از ۲۱ درصد از جمعیت سهم سالمندان ۶۵ ساله و بیشتر): بعد از ۱۴۳۵

نسبت جمعیت سالمندان

سیاست های مواجهه با سالمندی جمعیت

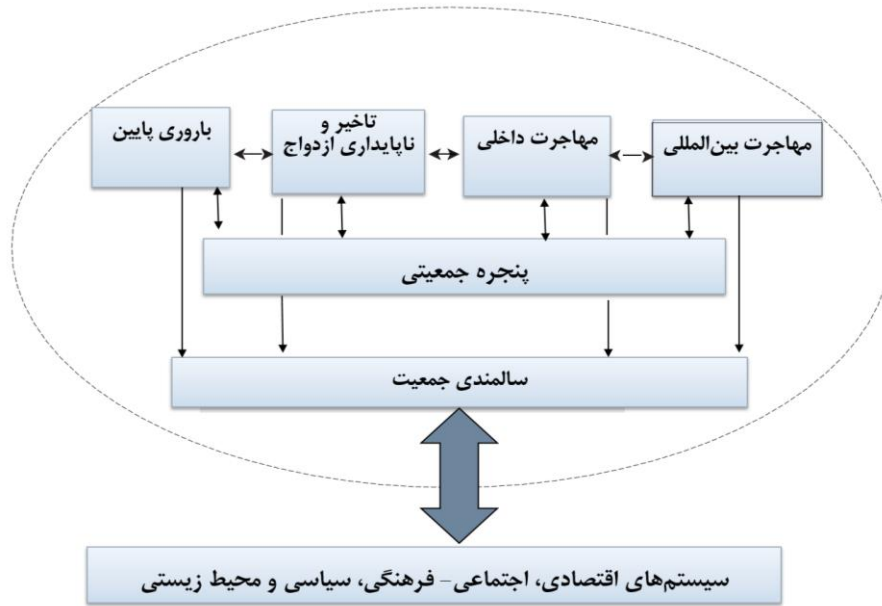
□ سالمندی جمعیت فقط هشدار نیست و وقت عمل است. تحقق سالمندی سالم و فعال نیازمند ایجاد زیرساختها و سیاستگذاریهای مناسب از هم اکنون است.

□ چارچوب سالمندی فعال: سه بُعد «سلامت»، «مشارکت اجتماع محور» و «امنیت»

جمع بندی

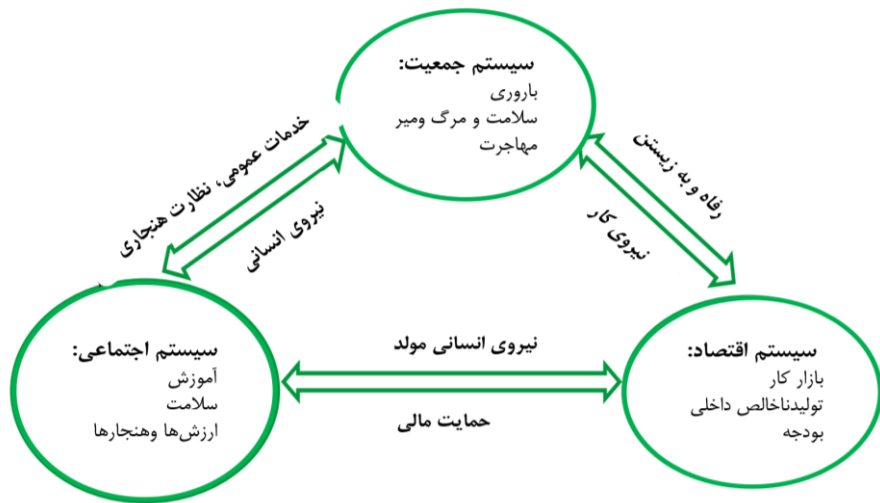
- پویایی جمعیت محور و مرکز دگرگونی‌های اجتماعی در جهان مدرن است.
- تغییرات جمعیتی، تقریباً هر جنبه‌ای از زندگی ما و جهان پیرامون ما را تحت تأثیر قرار داده و اثرات متعددی بر خرده نظام‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و محیطی وارد ساخته و منشأ تحولات چشمگیری در این حوزه‌ها گردیده است.
- روزگار ما در ابتدای قرن چهاردهم هجری شمسی با انتهای آن بسیار متفاوت است، و جمعیت یکی از مهمترین اجزای این تفاوت است. آینده نیز قطعاً متفاوت خواهد بود، تاحدی به دلیل تغییرات جمعیتی که اکنون صورت می‌گیرد.
- تغییرات سریع جمعیتی در ایران، تاخر/ناکارآمدی سیاستی
- پویایی سیاست‌های جمعیتی و رویکردی پویا و سیستمی به جمعیت

نگاه و رویکرد سیستمی به جمعیت

□ به جمعیت باید نگاه سیستمی و پویا داشت. در واقع، به جمعیت نه به‌عنوان مقوله‌ای جدا و تک بُعدی، بلکه به‌عنوان زیرسیستمی از سیستم کل و در ارتباط متقابل با سایر زیرسیستم‌های اقتصادی و اجتماعی نگاه کرد.

□ اتخاذ سیاست‌های جمعیتی با دید تک بُعدی، بدون توجه به پیچیدگی‌ها و روابط حلقوی بین متغیرهای جمعیتی با بخش‌های اقتصاد، فرهنگ و محیط زیست، و چشم‌پوشی از روابط متقابل بین عناصر پویایی جمعیت، نه تنها منجر به اتخاذ و اجرای سیاست‌های اثربخش نخواهد شد، بلکه فرصت‌ها را نیز از بین برده و موجب اتلاف سرمایه می‌شود.

□ بنابراین، برای طراحی سیاست‌های کارا و موفق در حوزه جمعیت باید نگاهی سیستمی و کل نگر به ابعاد مختلف مسئله جمعیت داشت.

تعامل سیستم جمعیت با سیستم‌های اقتصادی و اجتماعی

از توجه شما عزیزان بسیار سپاسگزارم

Email: rassadeghi@ut.ac.ir